

ДО ІСТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКОЇ ВИТИНАНКИ

У статті розглянуто основні етапи становлення української витинанки як унікального виду народного мистецтва. Охарактеризовано її особливості на Поділлі, де вона пройшла шлях від звичайної хатньої прикраси до вишуканого мистецького шедевру.

Ключові слова: витинанка, кустодії, хатня прикраса, Україна, Поділля, с. Саїнка, О.В. Салюк, с. Слобода Яришівська, М.А. Руденко, м. Могилів-Подільський – столиця української витинанки.

Серед різних видів українського народного мистецтва витинанка посідає особливе місце. Вона тісно пов'язана з побутом і культурою народу. Витинанка пройшла шлях від звичайної хатньої прикраси до вишуканого мистецького шедевру.

На витинанку звернули увагу дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст. саме в цей час вона потрапила до музейних зібрань. Незважаючи на поважний вік витинанці присвячено не багато праць, та й то, переважно, другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Станкевич М.Є. у монографії «Українські витинанки», що побачила світ 1986 р., зібрав і узагальнив усю відому на той час інформацію про цей вид народного мистецтва [1]. Лише з 90-х рр. інтерес до витинанки значно зріс. Про це свідчать всеукраїнські свята народного мистецтва «Українська витинанка», що проводились у м. Могилеві-Подільському у 1993, 2002, 2005, 2008 рр. [2-5]. Свято 2011 р. стало міжнародним. Участь у ньому взяли понад 50 народних майстрів з 15 областей України, а також з Молдови, Литви, Білорусії та Росії [6; 7]. Сьогодні м. Могилів-Подільський називають «столицею української витинанки». Кращі роботи українських майстрів експонувались на всеукраїнській виставці в Києві у 2013 р. [8, с. 6-87].

Історія витинанки нараховує багато століть. Перші витинанки, своєрідні аналоги українських, виникли в Китаї. Саме тут винайшли папір. Китайські джерела VII-XII ст. розповідають про цей вид народної творчості. Напередодні свята весни жінки наклеювали на вікна своїх будинків графічно чіткі паперові візерунки «чуанхуан» (віконні узори), які виготовляли взимку. Це були переважно одноколірні зображення божеств, духів, героїв народних легенд, драконів, феніксів, квітів, винограду, метеликів, риб тощо. Витинали їх ножицями і маленькими ножицями з вражаючою філігранністю [1, с. 6-10].

Завдяки високим художнім якостям та простоті виконання, витинанки стали відомі сусіднім народам. У ХІІІ ст. вони з'являються в Персії. В ХV ст. через Туреччину потрапляють до Європи: спочатку у Венецію, а згодом - в Угорщину. В кінці ХVІ ст. в Німеччині їх використовують для оздоблення обкладинок книг. У ХVІ - ХІХ ст. вони поширюються у Франції, Португалії, Данії, Голландії, Швеції, Швейцарії, Польщі, Словаччині, Литві, Росії, Білорусії тощо.

Прототипом українських витинанок дослідники вважають невеличкі шматочки білого паперу з ажурно витягнутими краями - кустодії, що служили підкладкою і оздобою для канцелярських печаток у середині ХVІ ст. Спочатку кустодії були шкіряними, і, очевидно, від них пішли паперові. Вони прикріплювалися безпосередньо на площині аркуша під текстом документа. Ажурно витинали лише краї, центр залишався для відтиску печатки. Кустодії співрозмірно пов'язувалися не лише з печатками, а й з аркушами актів, прикрашаючи їх. Зразки кустодій ХVІ-ХІХ ст. виявлені в архівах та рукописних відділах великих наукових бібліотек України. Географія їх розповсюдження досить широка: Київ (1508, 1628 р.), Вільно (1514 р.), Берестя (1580 р.), Вінниця (1583 р.), Житомир (1619 р.), Чигирин (1655 р.), Львів (1656, 1726 р.), Роздол (1653 р.), Батурин (1692 р.), Глухів (1710, 1728, 1735 р.), Кам'янець-Подільський (1766 р.), Калуш (1780 р.) [1, с. 10-11]. У ХVІІІ ст. традиція високохудожнього оздоблення кустодій досягає свого апогею. Її обкладали синіми, зеленими та червоними стрічками. На відміну від практики ХVІІ ст., коли кустодії мали просту форму прямокутника, квадрата, трапеції, трикутника або овалу з носиком, у ХVІІІ ст. вони часто-густо мають вигляд складного орнаменту, де примхливо переплітаються гілки, листя, квіти або військова арматура, яку доповнюють рослини, птахи та герби [8, с. 90-93; 9, с. 525; 10, с. 547, 550;]. На початку ХІХ ст. витяті кустодії трапляються зрідка, а згодом і зовсім виходять з ужитку.

В середині XIX ст. витинанка в Україні, як хатня прикраса, набула найбільшого поширення серед інших прикрас - «пауків», «голубів», «квіток». Це явище було тісно пов'язано з появою на селі паперу та з переходом від курної хати до «чистої», яку почали мазати, білити, а згодом і прикрашати мальованим і паперовим декором. У виникненні й розвитку витинанок певну роль відіграли настінні розписи. На Поділлі паперовий декор співіснував з мальованим, інколи доповнюючи його. В окремих випадках паперові прикраси повністю витісняли розписи, переймаючи тим самим на себе функцію декорування інтер'єру. У витинанках втілювалися мотиви орнаменту, подібні до стінних розписів. Селянки надавали перевагу витинанкам, оскільки виготовити їх швидше та простіше замінити при потребі.

Про поширення витинанки на Поділлі на початку XX ст. розповідала жителька с. Саїнка (нині Чернівецького району Вінницької області) Н. Кушнір, 1910 р. н., зазначаючи при цьому: «Мода ця стара, давня... Коли я ще була мала, краси в хаті не було ніякої, а так хотілося мати її... І я ще дівчам робила витинанки, які чіпляли на стінах, над вікнами замість фіранок. І сволок на стелі з обох боків обліплювали витинанками, щоб не так падав у вічі отой дерев'яний виступ» [1, с. 11].

Виготовляли витинанки навесні перед святами, а подекуди й перед Новим роком. Зазвичай «жили» такі прикраси один рік, зрідка кілька років, а потім змінювались новими.

Найдавніші українські витинанки, що зберігаються в музеях, походять із Прикарпаття та Західного Поділля. У 1887 р. вони експонувались на етнографічній виставці в Тернополі. В кінці XIX – на початку XX ст. витинанки були надзвичайно поширені. У 1909 р. К. Широцький для етнографічного відділу Російського музею зібрав по селах Подільської губернії паперові прикраси – «пауки» і «голуби». Кілька творів з цієї колекції він опублікував у монографії «Очерки по истории декоративного искусства Украины». У той же час велика колекція витинанок із Західного Поділля, зібрана С. Удзелею, зберігається нині в Краківському музеї етнографії [1, с. 13, 17].

На початку XX ст. під впливом міста виникає новий вид витинанок, які називали «фіранковими» або «фіранками». Від них походять витяті паперові «рушники», «рамочки», «серветки». У 20-30-ті рр. XX ст. основним регіоном побутування витинанок в Україні стає Поділля. Про це свідчить багатий матеріал у музейних і приватних збірках. У 1924 р. в ході етнографічної експедиції Російського музею були зібрані зразки витинанок та інших хатніх паперових прикрас, які збереглися до сьогодні у м. Санкт-Петербург [11, с. 22; 12, с. 32-34]. Велику кількість паперових прикрас зібрали у навколишніх селах протягом 1926-1928 рр. учні Кам'янець-Подільської художньо-промислової профшколи на чолі з В. Гагенмейстером. Зібрані матеріали були опрацьовані і опубліковані окремим альбомом. У Львівському музеї українського мистецтва зберігається колекція витинанок з с. Радянське (Тиманівка) Ямпільського району Вінницької області, яка надійшла сюди у 30-х рр. XX ст. На Поділлі у 20-х рр. XX ст. витинанки органічно співіснували з настінними розписами. Дослідниками зафіксовано взаємовпливи розписів і витинанок та їх спільну роль в системі хатнього декору. У витинанках і розписах цього часу застосовується характерна композиція декорування стін «під шпалери». Внаслідок міського впливу, на селі поширюються «фіранкові» і «шпалерні» паперові прикраси. Однак витинанки-шпалери з околиць Брацлава 1938 р. свідчать, що народні майстри не наслідували міські зразки, а лише наслідували рядковий спосіб розташування елементів. У 20-30-х рр. минулого століття мистецтво витинанки ще популярне на Поділлі та інших регіонах України, проте воно вже перестає бути масовим захопленням як у попередні часи [1, с. 21-22; 8, с. 95].

У важкі воєнні і повоєнні 40-ві та 50-ті рр. витинанка жила по звичайних сільських хатах як прикраса. Як правило, це були витяті з газет фіранки, або з кольорового паперу інші нехитрі прикраси сільської оселі [13, с. 8]. Через багато років витинанку-фіранку по пам'яті відтворила 84 річна майстриня Ірина Гоцуляк для музею етнографії і народного мистецтва ім. Марії Руденко, що діє у м. Могилів-Подільський [14, с. 8].

Витинанки, виготовлені з газети у 50-60-х рр. XX ст. та пофарбовані у різні кольори, бачив автор у кінці 60-х на початку 70-х рр. у хаті Мазуренко Франі, жительки смт Чечельник на півдні Вінницької області. Лише у липні 1991 р., обстежуючи вже пусту і напівзруйновану хату вищезгаданої господині, ми звернули увагу на невеличкі витинанки у вигляді зірочок-квіточок з 8 променями-пелюстками, які були наклеєні по обох сторонах балків-сволочок та по горішній частині стіни, утворюючи таким чином своєрідний декоративний фриз. Витинанки,

пофарбовані в червоний, синій і фіолетовий кольори, розміщувалися на віддалі 15-17 см одна від одної [15].

Новим етапом у розвитку настінних паперових прикрас є 50-ті, а особливо 60-ті рр., коли почали популяризувати витинанку. Одним з перших підняв ініціативу відродження подільських витинанок О.В. Салюк з с. Саїнка, нині Чернівецького району Вінницької області. Він зібрав кращі витинанки односельчан і організував у Києві 1969 р. виставку «Саїнські витинанки», яка мала великий успіх та відкрила імена багатьох самобутніх майстрів – Є.І. Британ, Т.С. Британ, М.Т. Купчик, Н.П. Кушнір, Г.Я. Петльована та ін. [1, с. 23-24, 87].

Визначним майстром витинанки був сам О.В. Салюк, який протягом 1968-1975 рр. створив близько 300 оригінальних витинанок. В родині Салюків витинали усі – дружина Анастасія Мефодіївна, дочки Людмила і Валентина [1, с. 89-90]. У квітні 1972 р. родина Салюків презентувала свої витинанки на республіканському, а в серпні 1974 р. – на центральному телебаченні [1, с. 23-24].

О. В. Салюк народився 25 квітня 1922 р. в с. Саїнка в родині Салюка Василя Васильовича та Ковтунової Євгенії. До 1917 р. батьки працювали на пана Маньковського: Василь Васильович – у столярні, а мати - в полі. У рідному селі Олександр Васильович закінчив семирічку та вступив до Уманського технікуму, в якому провчився лише рік. Почалась війна. На фронт пішов разом зі своїм вчителем, який став для нього старшим другом і бойовим побратимом. Фронтові дороги пройшли через Грузію, Україну, Чехословаччину. Був електромеханіком, ремонтував літаки. Дочка Валентина (1952 р. н.) згадувала: «Тато якось нам розказував, що був такий випадок: загорівся літак, але його врятував товариш, тому що сам не міг нічого зробити, бо чоботи татові примерзли до дна літака, а його ноги до чобіт...». Після війни закінчив навчання та повернувся до Саїнки. Збудував у селі першу електростанцію і саме завдяки йому у хатах односельчан з'явилось світло. «Тато згадували, що, намагаючись збудувати електростанцію на воді, змушений був їхати до Вінниці, щоб йому допомогли, адже він мав свій проект. Туди він їхав конем, але по дорозі його забрали в батька і він змушений був іти пішки з Вінниці до дому», - згадувала про батька дочка Валентина. Електромеханіком працював у селі близько 4 років. Згодом пішов працювати в школу, де викладав трудове навчання, вів учнівський гурток художньої витинанки. У школі працював 10 років. «Коли тато вирізав свої «витинанки», як ми малими казали, то ми з сестрою Людою були усі в папері, гралися ними» - згадувала дочка Валентина. У 2003 р. майстра не стало [16, арк. 1-9].

У 70-х рр. не було жодної республіканської виставки народного мистецтва, на якій би не експонувалися витинанки з Вінницької області. Багато витинанок з цих виставок закуплено музеями [1, с. 24].

Неподалік від Саїнки у с. Слобода Яришівська, нині Могилів-Подільського району Вінницької області, багато років жила і творила відома майстриня витинанки Марія Авксентіївна Руденко (1915-2003), яку ми знаємо також як українську фольклористку. В науковому архіві ІМФЕ ім. М. Рильського нині зберігаються 54 густо списані шкільні зошити, які містять багатий фольклорно-етнографічний матеріал, зібраний нею, та два альбоми народних мелодій, записаних переважно з її голосу. Марія Авксентіївна записала 1200 пісень різних жанрів, 1000 прислів'їв і загадок, 100 казок, легенд, анекдотів, 134 повір'я тощо. Записи фольклористики друкувалися у виданнях «Ігри та пісні», «Колядки та щедрівки», «Весілля», «Народні оповідання», «Балади. Родинно-побутові стосунки», «Пісні родинного життя». Понад 30 років керувала М. А. Руденко фольклорно-етнографічним колективом «Горлиця» [17, с. 16-17]. У Вінницькому обласному державному архіві є фонд фольклористики, в якому зберігаються фольклорно-етнографічні матеріали з с. Слобода Яришівська [18, с. 32-34]. М. А. Руденко – Заслужений працівник культури України (1970), Лауреат премії імені П. Чубинського (1992). Міжнародний центр малих планет при астрофізичному інституті США назвав її іменем відкрито кримськими астрономами зірку [19, с. 68].

У листі до відомого українського етнографа та релігієзнавця Л.П. Зінченка від 18 травня 1984 р. Марія Авксентіївна детально написала про своє заняття витинанкою: «...4-5-6 травня була в Києві. Запросили на весняний святковий ярмарок у Музеї НАП УРСР. Продавали свої вироби майстри з багатьох областей України. З витинанками була я одна та ще з Тернополя чоловік продавав витинанки моєї учениці. Я не продавала. Що мала в запасі з дому і що там вирізала за 2 дні, - все роздала добрим людям. Подарунок дорожчий за куплену річ.

Привезли мої роботи з Москви. Були вони 2 місяці на ВДНХ, за що одержала бронзову медаль «За успіхи в народном хозяйстве СССР». Потім 6 місяців експонувались у павільйоні Всеросійського товариства охорони природи на виставці «Мелодия цветов». Звідси я одержала грамоту...

Були в мене персональні виставки (в Києві, в Могилеві-Под., і в своєму селі). Побували витинанки на виставках і в Харкові, і в Львові, і в Челябінську, і в Ленінграді (одні з України) (підкреслення М.А. Руденко – В.К.).

Всі майстри, що приїждять до Києва, мають офіційні звання, тільки я і досі самозванець. Кажуть: звання «Заслужений працівник культури» відноситься й до мистецтва. Та ж, справді, не знають, культпрацівник може не бути художником і навпаки.

Хіба ж винна я, що в моїй праці переплелись ці дві галузі мистецтва? Вони мені однаково дорогі.

А як підбирали комплект листівок для «Мистецтва» «Українські народні витинанки», то зважали на звання. Мені ж влаштували немов екзамен, поки взяли 2 роботи. Але, здається, увійшла лише одна «Піду в садочок» (дівчина під вишнею) в червоному кольорі. Комплекти вже вийшли з друку, але не надійшли в продаж.

Питали мої київські друзі в завсектором РНМЦ, чому я досі не маю звання в галузі мистецтва декоративно-прикладного.

Вона відповіла, що, мабуть, я не хочу. Як це я маю хотіти?

Не заслуговую, видно. То чого ж мої витинанки завжди на першому місці на всіх виставках. Скільки нагород одержала. Почесних грамот багато. Диплом є. Грошові премії торік дві одержала. Іменний подарунок з обл. виставки, а скільки безіменних. З Канади на 8 березня моя знайома вчителька синтетичну шубу прислала. Важить всього 2 кг. Тепер можеш, не можеш, посилає витинанки. Значить людям вони потрібні.

Як мене просили в Києві японці, поляки, венесуельці, з ГДР, ФРГ та інші продати чи прислати. Адрес скільки. Посилала в Англію, Болгарію, Канаду. Дарувала кубинцям, консулу США, французам, чехословакам, іспанцям, австрійцям, навіть австралійцям...

Що з того, що я роздаю, посилаю, ну в Музей інколи продаю, як більше треба. Мені ж треба декілька віків, щоб людські бажання виконати хоч трохи...» [20, с. 77-79].

Саме завдяки ініціативі М.А. Руденко м. Могилів-Подільський став місцем проведення Всеукраїнських свят «Українська витинанка» у 1993, 2002, 2005, 2008 рр. [2-5]. У 2011 р. це свято набуло статусу міжнародного.

Сьогодні у Могилеві-Подільському діють «Музей витинанки» та «Музей етнографії і народного мистецтва ім. Марії Руденко» [14]. Місто стало «столицею української витинанки». Витинанки нині є окрасою багатьох музеїв України. Є вони також в колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею [21, с. 10-18]. Лише у фондовій колекції етнографічного музею навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля ВДПУ ім. М. Коцюбинського сьогодні нараховується близько 500 витинанок [22, с. 4].

На Поділлі нині працює плеяда талановитих майстрів витинанки, серед яких слід назвати Марію Гоцуляк, Оксану Городинську, Віктора Наконечного, Дмитра Власійчука, Наталю Гуляєву, Ларису Шаран, Людмилу Філінську, Людмилу Сорочинську, Ліну Концевич, Тетяну Мороховець, Юрія Кафарського, Тетяну Філь, Євдокію Чугунову, Світлану Поляруш та багато інших.

На базі різних навчальних закладів, в тому числі і ВДПУ ім. М. Коцюбинського, сьогодні проводяться майстер-класи з витинанки для учнівської і студентської молоді, а також для усіх охочих освоїти цей унікальний вид українського народного мистецтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Станкевич М.Є. Українські витинанки / М.Є. Станкевич. – К, 1986. – 124 с.
2. Майстри витинанки. Всеукраїнське свято «Українські витинанки». м. Могилів-Подільський. – Б. м., Б. д. – 40 с.
3. Свято витинанок // Народне мистецтво. – 2002. – № 3-4. – С. 56.
4. Всеукраїнське свято народного мистецтва «Українська витинанка», присвячене 90-річчю від дня народження народної майстрині Марії Руденко. 27-31 травня 2005 р. м. Могилів-Подільський // Світлиця. – 2005. – Травень (спецвипуск). – 16 с.
5. Титаренко В.В. Свято витинанки у Могилеві-Подільському / В.В. Титаренко // Народне мистецтво. – 2008. – № 1-2. – С. 30-32.

6. Цвігун Т. Українська витинанка / Т. Цвігун // Світлиця. – 2011. – № 3 (34). – липень-серпень. – С. 1-3.
7. Городинська О. Роздуми після свята / О. Городинська // Там само. – С. 4-5.
8. Українська витинанка. Альбом-каталог / Автор.-упоряд.: Є. Шевченко, В. Корнієнко. – К.: Народні джерела, 2013. – 112 с.: іл.
9. Музиченко П. Козацька держава і права / П. Музиченко // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – К., 2007. – С. 504-525.
10. Ситий І. Гетьманські та козацькі печатки (українська сфрагістика) / І. Ситий // Там само. – С. 546-550.
11. Зарембский А. Народное искусство подольских украинцев / А. Зарембский. – Л., 1928. – 48 с.
12. Украинцы: Каталог-указатель этнографических коллекций XIX-XX в. – Л., 1983. – 64 с.
13. Гоцуляк М. Безсмертна філософія предків / М. Гоцуляк // Світлиця. – 2005. – Травень. – С. 8.
14. Гоцуляк М. Музей етнографії і народного мистецтва ім. Марії Руденко / М. Гоцуляк. – Могилів-Подільський. – 8 с. (буклет).
15. Польові спостереження автора 10 липня 1991 року у смт Чечельник Чечельницького району Вінницької області.
16. Польові записи Будняк Ю. в 2005 р. у с. Саїнка Чернівецького району Вінницької області // Архів В.А. Косаківського. – Фонд 1. – Оп. 24. – Спр. 25. – 10 арк.
17. Зінченко Л. Сторінки фольклористики Поділля / Л. Зінченко // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. пр. / Ред. кол. Н. Л. Іваницька та ін. – Вінниця, 2004. – С. 13-18.
18. Верховлюк В. Фольклористи-краєзнавці у фондах Вінницького державного архіву / В. Верховлюк // Етнографія Поділля: Тези доп. наук. конф. – Вінниця, 1992. – Ч. 2. – С. 32-34.
19. Подолинний А.М. Руденко Марія Оксентіївна / А.М. Подолинний // Вінниччч на фольклорна: Довідник / Упорядники А.М. Подолинний, Т.О. Цвігун. – Вінниця, 2003. – С. 67-68.
20. Косаківський В.А. Листи М.А. Руденко до Л.П. Зінченка / В.А. Косаківський // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXII Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції. 22 жовтня 2009 р. – Вінниця, 2009. – С. 74-80.
21. Гальчевська Л.А. Витинанки Східного Поділля. Писанки Східного Поділля. 18 листівок з колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею / Л.А. Гальчевська. – Вінниця : Едельвейс і К, б.р. – 18 листівок.
22. Федорчук І. «Як у хаті витинанка, то добро стоїть на ганку» / І. Федорчук // Педагог. – 2013. – Вересень. – № 1 (407). – С. 4.

Косаківський В.А. К ИСТОРИИ ПОДОЛЬСКОЙ ВЫТЫНАНКИ

В статье рассмотрены главные этапы становления украинской вытынанки как уникального вида народного искусства. Дана характеристика ее особенностей на Подолье, где она прошла путь от обыкновенного украшения для жилища до изысканного произведения искусства.

Ключевые слова: вытынанка, кустодии, украшение жилища, Украина, Подолье, с. Саинка, А.В. Салук, с. Слобода Ярышовская, М.А. Руденко, г. Могилев-Подольский – столица украинской вытынанки.

Kosakivsky V.A. TO THE HISTORY OF PODILLIA VYTYNANKA

The article focuses on the basic stages of the history of Ukrainian vytynanka as a unique form of folk art. The author characterizes its features in Podillia region, where it has changed from ordinary house decoration to exquisite artistic masterpiece.

Keywords: vytynanka (paper decorations), kustodyi, house decoration, Ukraine, Podillia, village Sayinka, O.V. Saluk, village Sloboda Yaryshivska, M.A. Rudenko, Mogyliv-Podilsky - the capital of Ukrainian vytynanka.

УДК 398.1-054

Т.В. Полек (Момот)

ФАКТОРИ МІГРАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ДО МІСТ В ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються особливості міграції сільської молоді до міст в пострадянській Україні. На основі широкого залучення статистичних даних, а також результатів авторського анкетування та глибоких інтерв'ю проводиться аналіз соціально-економічних та культурних умов проживання у сучасному селі, виділяються найбільш актуальні проблеми сільської місцевості. Основна увага приділяється визначенню факторів, які сприяють міграції сільської молоді до міст. Автором виокремлюються основні (економічні